

AZ EMFÁZISRÓL

KENESEI ISTVÁN

1. Meghatározása és vizsgálatának módszere

1.1. Kiindulásnak elfogadjuk KIEFER FERENC emfázis-meghatározását:

"We conceive of emphasis as a device which consists of contrasting a particular constituent or constituents of the sentence with the corresponding constituent or constituents of another sentence (or sentences). This contrasting and context conditioned function of emphasis has an important impact on the semantic interpretation [...] Emphasis is quite different from main stress, which completely lacks the above properties." (KIEFER (1967) 8—9. o.)

Mindenekelőtt azzal értünk egyet, hogy az emfázis egyfajta kontraszt eredménye és hogy alapvető különbség áll fenn az emfázis és a mondathangsúly között. Természetesen mi is mindig a közvetlenül a predikátum igéje előtt álló összetevőt tekintjük emfatikusnak (erre más helyen utal KIEFER), mind az egyszerű (bővített), mind az összetett mondatokban (vö. „*Pétert* láttam” ~ „Azt mondtam, hogy *Pétert* láttam”). Elfogadjuk azt a konvenciót is, hogy az emfatikus összetevőt kurzív kiemeléssel jelöljük a továbbiakban.

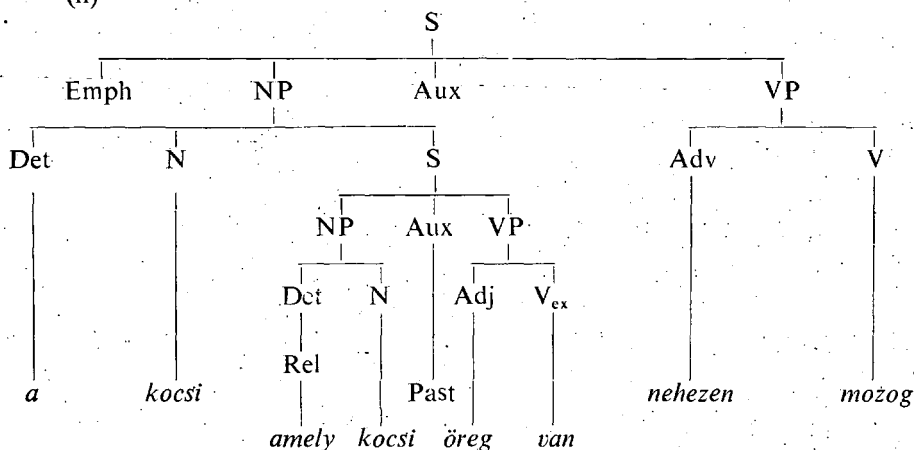
1.2. Az emfázis vizsgálatának általunk használt módszere csak annyiban különbözik a KIEFERétől, hogy amíg ő állító mondatok elemzésével kezdi monográfiáját, addig mi tagadó mondatokból indulunk ki. Ezt nem tartjuk lényeges különbségnek, hiszen, ha KIEFER módszere szerint (l. 2.1.) az *Emph* morfémtípust föl vesszük a struktúrába (a *NEG*-hez (tagadás), *Q*-hoz (kérdés), ill. *I*-hez (imperativum) hasonlóan; l. id. mű 4. o.), teljesen mindegy, hogy van-e *NEG* a struktúrában vagy sem.

2. KIEFER F. és J. H. T. LU javaslatai az emfázis vizsgálatára

2.1. KIEFER idézett munkájában az

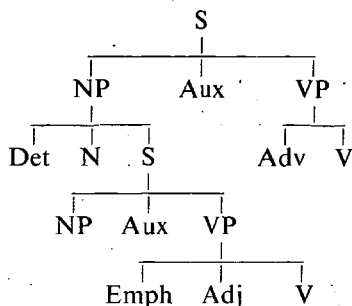
(i) Az öreg kocsi nehezen mozgott mondatot a következőképpen alakítja át emfatikussá:

(ii)

Ezután a megfelelő szabályok leírása után, megjegyezve, hogy a részletekre nem volt tekintettel, ilyen ágrajzot kap:

(iii)

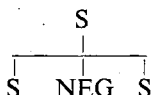

amely a generálás szerint megfelelne az

(iv) Az öreg kocsi mozgott nehezen mondatnak.

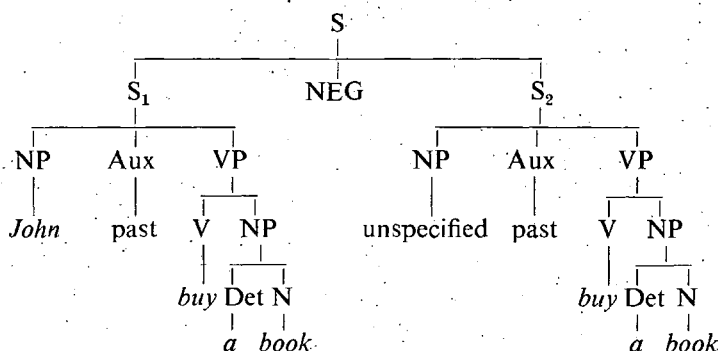
2.2. KIEFER ezt a módszert fogalmazza át J. H. T. LU elgondolásai alapján (l. KIEFER (1968))¹

„... logical emphasis reveals a well-defined syntactic structure that can roughly be rendered by the following diagram

where the two S's are almost identical, they differ in one lexical item only. This fact has already been observed by LU, who propounds the following deep structure for the sentence „John bought a book” ...:

(I)

¹ J. H. T. LU: "Contrastive Stress and Emphatic Stress" c. tanulmányát tudomásunk szerint nyilvános könyvtárban nem lehet megtalálni, így mi sem tudtuk megszerezni és csak KIEFER (1968) alapján tudjuk idézni.

In order to get the surface structure "John bought a book" one has to apply some transformational rules to (1):

T1: Delete the whole S_2

T2: Delete NEG

T3: Add stress to the word in S_1 whose counterpart in S_2 is unspecified"
(47—48. o.)

2.3.1. KIEFER két kifogást emel a fenti típusú generálással szemben:

"This proposal leaves, however, several important questions unanswered. First of all, in which way can structures like (1) be generated? Secondly, the aforementioned deletion transformations seem to contradict the well-known conditions of deletability (Cf. CHOMSKY (1965) p. 182)."

Az ezek után következő (a határozókkal kapcsolatos) kifogások ellenére is:

"It would seem that (1) is still the best way of handling emphasis." (KIEFER (1968) 47—48 és 52. o.)

2.3.2. Az tehát nyilvánvaló, hogy az *Emph* morfémaival történő generálás meglehetősen önkényes és nincs sok köze a valóságosan létező szintaktikai szerkezetekhez. LU megoldása, amely szintaktikai eszközökkel próbál leírni egy alapján véve szintaktikai jellegű, de a szemantikával is sok közös érintkezési pontot mutató jelenséget, sokkal közelebb van a reális nyelvi struktúrákhoz. Mindazonáltal KIEFER kifogásai továbbra is megmagyarázatlanok maradtak. Márpedig éppen KIEFER első kérdése: „Milyen módon keletkezhetnek az (1)-hez hasonló szerkezetek?” az, ami a dolgozat első részének fő kérdése. A vizsgálat folyamán a példamondatok egy részénél és az emfázis kapcsán felmerülő problémák legnagyobb részében KIEFER (1967)-re támaszkodtunk, lévén ez az egyetlen munka, amely az emfázis egyes eseteivel kimerítően foglalkozik (de l. a 7. pontot is).

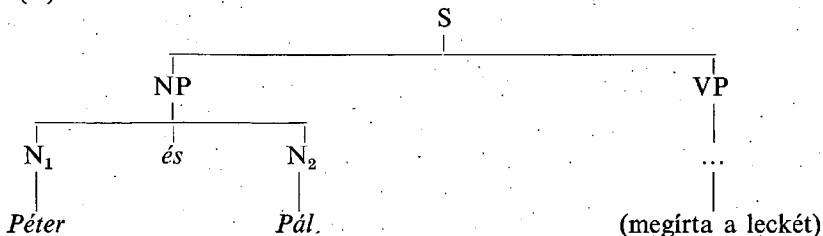
3. A „határozott” emfázis, tagadó első-mondat

3.1. Mielőtt hozzákezdénénk az emfázis vizsgálatához, nézzünk meg egy eléggé eltérő szerkezetet:

- (i) Péter és Pál megírta a leckét
- (ii) Sanyi megitta a kávé és megette a kenyeret
- (iii) Jóska szereti a lemezeket és a könyveket

Korábbi kutatások megmutatták, hogy ezeket nem lehet önkényesen és a generatív nyelvszemlélettel ellenkező módon (iv)-hez hasonlóan levezetni:

(iv)

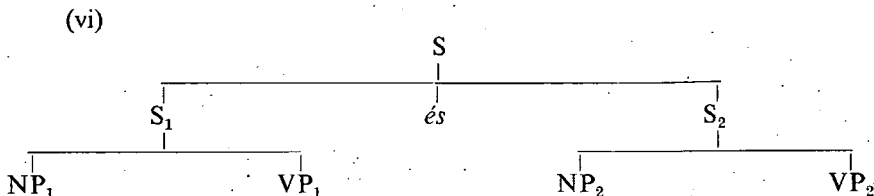

Az egyedüli lehetséges megoldás az, hogy két mellérendelt mondatot veszünk fel a

mélystruktúrában ugyanúgy, ahogy ezeket végső soron a felszínen is lehet, vagy legalábbis elképzelhető, mondani (v) formájában:

(v) Péter megírta a leckét és Pál megírta a leckét^{1a}

A fenti mondatnak megfelelő mélystruktúra pedig (vi)

Feltétel: $NP_1 \neq NP_2$; $VP_1 = VP_2$

Ha a feltétel teljesül, helyénvaló a következő transzformáció:

$T_1: NP_1 VP_1 \text{ és } NP_2 VP_2 \Rightarrow NP_1 \text{ és } NP_2 VP_{1/2}$

(A fenti megoldás csak vázlatos, pusztán az *és* e mondatbeli megjelenésének magyarázatára szolgál.)

3.2. Most pedig nézzük az alábbi mondatokat:

- (1) Péter nem *moziba* ment
- (2) Nem *Péter* ment moziba
- (3) Péter nem ment moziba²

Nyilvánvaló különbség van (1—2) és (3) között. Ez a különbség abban áll, hogy míg (1—2)-nél a mondatban a *nem* tagadószt követő szó a leghangsúlyosabb (emfatikus hangsúlyú), (3)-nál maga a tagadószó, a *nem* rendelkezik a legerősebb hangsúllyal a mondatban.

Ugyanakkor (3) nemcsak hangsúly tekintetében különbözik (1—2)-től. Próbáljunk olyan mondatokat keresni, amelyek szembeállíthatók (1—3)-mal:

- (1) Péter nem *moziba* ment
- (1a) Péter *színházba* ment
- (2) Nem *Péter* ment moziba
- (2a) *Pál* ment moziba
- (3) Péter nem ment moziba
- (3a) Péter moziba ment

Ebből is az tűnik ki, hogy (3) jelentősen különbözik (1—2)-től. Most próbáljunk meg a *hanem* kötőszóval mellékmondatot csatolni (1—3)-hoz:

^{1a} „Egyes uráli nyelvekben néha előfordul, hogy a mellérendelt mondatrészekhez külön-külön állítmány tartozik: *nyenyiñsew xās, nebev xās nāw xās* 'apám, anyám és testvérem meghalt' (szó szerint: apám meghalt, anyám meghalt, testvérem meghalt) osztj. *tankə wetəs, noxəs wetəs* 'mókust és cobolyt ölt' (szó szerint: mókust ölt, cobolyt ölt)" (HAJDÚ PÉTER, Bevezetés az uráli nyelvtudományba, Tankönyvkiadó, Bp. 1966.)

² Nem vettük figyelembe az összes lehetséges emfatikus változatot, miután erre nincs is szükségünk. A kurzívval szedett szavak a mondatokban mindig emfatikusak és csak azok emfatikusak

- (4) Péter nem *moziba* ment, hanem *színházba*
 (5) Nem *Péter* ment moziba, hanem *Pál*
 (6) Péter nem ment moziba, hanem ... (?)

Ez azt bizonyítja, hogy a *hanem* olyan mondatokat, amelyekben egyedül a *nem* hangsúlyos nem követhet. Ezeket a mondatokat egyébként bizonyos megszorításokkal neutrális tagadó mondatoknak nevezhetjük.³

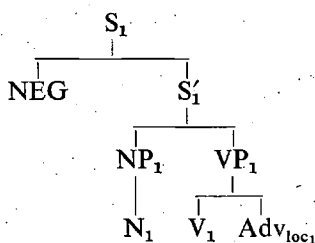
Abban az esetben, ha csak (1—3) jelentésére figyelünk, azt állapíthatjuk meg (és ezt igen fontosnak tartjuk, annyira, hogy ezt tekintjük elképzelésünk próbakövének), hogy (1—2) jelentése tartalmazza (3) jelentését, (1) és (2) bizonyos értelemben parafrázisai (3)-nak és fordítva, mert Péter egyik esetben sem ment moziba, azaz logikailag hamis azaz állítás, hogy „Péter moziba ment”, vagy, ha úgy tetszik, minden mondatunk egyetért abban, hogy „Péter nem ment moziba”.

De hogyha e három mondat jelentése közös, nincs szükség arra, hogy a mélystruktúrájuk különböző legyen, vagyis egy mélystruktúrán mutathatjuk be mindhárom mondat alapszerkezetét, ez pedig (3) mélystruktúrája lesz. Így az (1—1a) és (2—2a) szembeállítást helyettesíthetjük az alábbi szembeállítással:

- (3) Péter nem ment moziba
 (1a) Péter *színházba* ment
 (3) Péter nem ment moziba
 (2a) *Pál* ment moziba

3.3.1. Az egyszerűség kedvéért most egy időre leszűkítjük vizsgálódásainkat (2—2a) esetére. (3) ágrajza a következő:

(7)

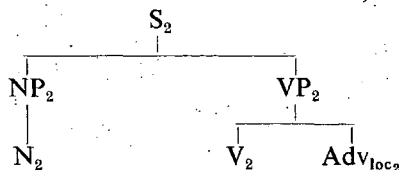

(2a)-t először neutrálissá alakítjuk:

- (8) Pál moziba ment

Ennek ágrajza pedig:

(9)

³ Jobban bizonyíthatja ezt az állítást az alábbi mondat: „Nem szeretek sétálni, hanem...” Az említett megszorítás a neutrális szóra vonatkozik, amennyiben kétséges, hogy elképzelhető egy, a neutrális állító mondat intonáció-jegyeinek megfelelő tagadó mondat.

A két struktúrának a következő feltételeket kell teljesíteni:

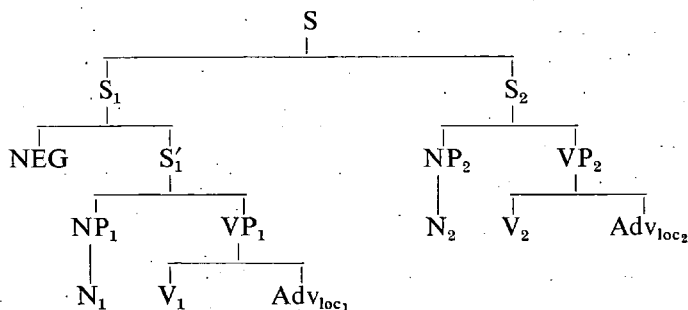
$$V_1 = V_2; \text{ Adv}_{\text{loc}_1} = \text{Adv}_{\text{loc}_2}; N_1 \neq N_2$$

(Egyébként ugyanezek a struktúrák írják le (1—1a)-t is, más feltételekkel: $N_1 = N_2$; $\text{Adv}_{\text{loc}_1} \neq \text{Adv}_{\text{loc}_2}$; $V_1 = V_2$)

3.3.2. Ahhoz viszont, hogy következtetéseket vonhassunk le az egyik mondatról a másikra vonatkozólag, ezeket egy mondatként kell kezelnünk, úgy, ahogy ez a valóságban is megtörténik, vagy megtörténhet (vö. (5)):

(10) Péter nem ment moziba (és) Pál moziba ment

(11)

Feltételek: $V_1 = V_2$; $\text{Adv}_{\text{loc}_1} = \text{Adv}_{\text{loc}_2}$; $N_1 \neq N_2$

S_1 -et a *NEG* (az egyik elképzelhető megoldás szerint) az "Egyes névmások generálásáról" (l. az Irodalom alatt) 2.1.2.-ben írottak szerint alakíthatná át tagadó mondatná. (11)-nél S alatt nem vettünk föl kötőszót. (4—5) esetében világos, hogy csak a *hanem* felelhet meg ennek a feladatnak, ha a szórend olyan, mint (4—5)-ben. De nem ez az egyedüli elem, amely tagadó mellérendelő mondatot állító mellérendelő mondatdal összeköthet, még akkor sem, ha csak egy elem különbözik a két tagmondatban. Ha például neutrális szórendű marad az első tagmondat, a *de* is tökéletesen megfelel ennek a célnak: „Péter nem ment moziba, de Pál igen.” Itt viszont nincs emfázis, pedig van kontraszt. Ha viszont a (11) típusú struktúrák számára kétféle kötőszó „kínálozik”, mi dönti el, hogy a *hanem*-et választjuk? Az is kérdéses, hogy a *hanem* változtatja-e meg a szórendet és eképpen az emfázist is generálja egyúttal, vagy a szórendi változás táplálja-e be a *hanem*-et a struktúrába. Úgy látjuk, hogy (11) többféleképpen jelenhet meg a felszínen, bizonyos fakulativ transzformációktól függően. Elképzelhető éppígy egy (10)-nek megfelelő mondat — amely, bár „ügyetlen”, mégsem teljesen elfogadhatatlan, vagy a fent idézőjelben szereplő, *de* kötőszóval ellátott mondat is.

3.3.21. A szórendi változás és a *hanem* megjelenése szerintünk párhuzamosan történik, egyik sem generálja a másikat. S alatt viszont szükséges felvenni egy (pl.) *Conj*-nak nevezhető szimbólumot S_1 és S_2 mellett, amely minden összetett mondat esetében megjelenik a mélystruktúrában, a felszínen pedig vagy megjelenik (kötőszóként), vagy nem. Az a kérdés, hogy a *Conj* mikor milyen kötőszóként jelenik meg, nem tárgya a dolgozatnak.

3.4.1. (11) ágrajz terminális láncán tehát a következő fakultatív transzformációt végezhetjük, a *neg* bevezetése után:

$$N_1 \text{ neg } V_1 \text{ Adv}_{loc_1} \text{ Conj } N_2 \text{ } V_2 \text{ Adv}_{loc_2} \Rightarrow \text{neg } N_1 \text{ } V_1 \text{ Adv}_{loc_1} \text{ Conj } N_2$$

amely után a *Conj* — mostmár kötelezően — *hanem*-mé változik. Ez a megoldás (11) esetében kiadná (5)-t (=Nem *Péter* ment moziba, hanem *Pál*), (11) ágrajza és strukturális leírása egyébként fedi (4) mélystruktúráját is (=Péter nem *moziba* ment, hanem *színházba*), csak a feltételek mások (l. 3.3.2.). Ebben az esetben a strukturális változás:

$$N_1 \text{ neg } V_1 \text{ Adv}_{loc_1} \text{ Conj } N_2 \text{ } V_2 \text{ Adv}_{loc_2} \Rightarrow N_1 \text{ neg Adv}_{loc_1} \text{ } V_1 \text{ Conj Adv}_{loc_2}$$

Mielőtt megpróbálnánk általánosítani, szeretnénk azt az — általánosan elfogadott — szabályt leszögezni, hogy az általunk vizsgált esetekben az emfátikus összetevő mindig a predikátum igéje előtt jelenik meg a felszínen.

3.4.2. Természetesen a *NEG* átalakítása *neg*-gé nem szükségszerű a fenti transzformáció előtt. A problémát úgy is meg lehet oldani, hogy a *NEG* a fenti átalakítás folyamán változik *neg*-gé és kerül a megfelelő összetevő elé. Eszerint az egyik lehetséges megoldás (12) lehetne

$$(12) (a) [\text{NEG } X_1 \text{ } Y_1 \text{ } Z_1]_{s_1} \text{ Conj } [X_2 \text{ } Y_2 \text{ } Z_2]_{s_2} \Rightarrow X_1 \text{ neg } Y_1 \text{ } Z_1 \text{ Conj } Y_2$$

$$\text{Feltétel: } X_1 = X_2; Z_1 = Z_2; Y_1 \neq Y_2$$

$$(b) \text{ Conj} \rightarrow \text{hanem}$$

ahol *X* és *Z* bármilyen (egy vagy több, esetleg \emptyset) összetevő lehet, *Y* pedig mindig csak egyetlen nagyobb összetevő és sohasem \emptyset .

Magát az emfázist (úgy értjük, a fonológiai emfázist, vagyis a megkülönböztető hangsúlyt) egy fonológiai szabály adhatná hozzá a lánchoz. Ez a szabály „érzékeny” lenne bizonyos típusú szerkezetekre, melyek közé a fenti is beletartozik. (12)-nél azt is ki kellene kötni, hogy *Y*₁-et mindig *V*-nek kell követnie. Így (12) emfázist hozna létre mind (4), mind (5) esetében. Ez a megoldás azonban csak akkor helyes, ha egyrészt az *Adv*_{loc}-ot tekintjük a terminális lánc tagjának és nem az eggyel „alatta” levő *N Suffixum*-ot, másrészt kizárjuk a vizsgálat köréből az olyan szerkezeteket, mint:

(13) Jancsi nem a *piros* kalapot vette meg, hanem a *sárgát*.

(14) Jancsi nem a piros *kalapot* vette meg, hanem a piros *cipőt*.

(15) Nem a *szőke* fiú vezette a kocsit, hanem a *barna*.

(16) Nem a *szőke fiú* vezette a kocsit, hanem a *szőke lány*.

Ezek a példák azt mutatják, hogy az emfázis bizonyos esetekben egyes NP-ket nem bont fel, vagyis hogy a *hanem* kötőszó után nemcsak az eltérő szó jelenik meg, hanem az egész NP (l. (14), (16)). Ez nemcsak névszói, hanem adverbialis frázisokra is vonatkozik:

(17) Nem a *kanyargó* úton mentünk, hanem az *egyenesen*.

(18) Nem a *kanyargó úton* mentünk, hanem a *kanyargó ösvényen*.

Ezekre, úgy gondoljuk, nem nehéz egy olyan jellegű szabályt megadni, hogy ha az NP-ből nem az *N*, hanem az *Adj* különbözik, akkor csak az utóbbi marad meg

a második tagmondatból és felveszi az egész *NP* szuffixumát; ha pedig az *NP*-kből az *N*-k különböznek, akkor az egész *NP* megjelenik a második tagmondatban, de az emfázis itt is csak a két egymásnak megfelelő, különböző összetevőre esik.⁴ Ez annyiban bonyolítja a dolgunkat, hogy nem lehet pusztán a terminális láncokkal operálni, hanem például dominanciával kell megadni a terminális lánc összetevőit az emfázissal kapcsolatos transzformációk számára.

Véleményünk az, hogy mindezek nem cáfolják meg azt a feltételezést, hogy az emfázisnak nevezett jelenség az eddigi mondatok esetében mellérendelő összetett mondatokon végzett transzformációk következtében jön létre.

4. „Határozott” emfázis, állító első-mondat

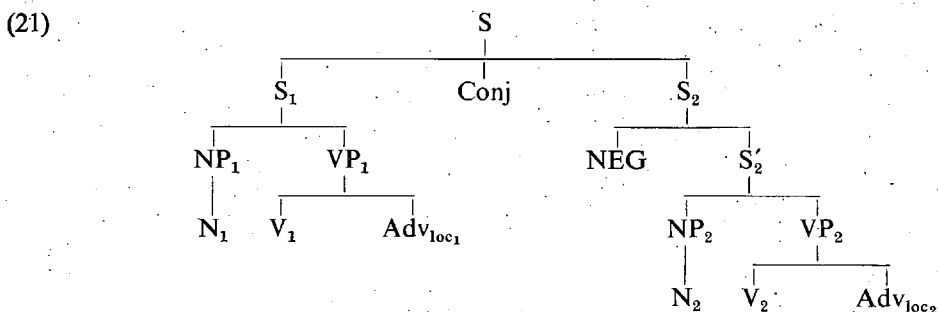
4.1. Most fordítsuk meg a két tagmondat sorrendjét:

(19) Péter *színházba* ment {és nem
nem pedig} *moziba*.

Ez az eddigiek szerint az alábbi láncnak (mondatnak) felelne meg:

(20) Péter *színházba* ment és Péter nem ment *moziba*.

Ha (11)-et szimmetrikusan megfordítanánk (márpedig minden bizonnyal erről van szó), a következő struktúrát kapnánk:

Feltétel: $N_1 = N_2$; $V_1 = V_2$; $Adv_{loc1} \neq Adv_{loc2}$

Erre természetesen (12) nem érvényes, miután a fenti feltétel a következő átalakítást teszi szükségessé:

$[N_1 V_1 Adv_{loc1}]_{S1} Conj [NEG N_2 V_2 Adv_{loc2}]_{S2} \Rightarrow N_1 Adv_{loc1} V_1 Conj neg Adv_{loc2}$

Ez persze egy egyedi és korántsem tökéletes megoldás, ezért próbáljunk meg (12) mintájára általánosítani:

(22) (a) $[X_1 Y_1 Z_1]_{S1} Conj [NEG X_2 Y_2 Z_2]_{S2} \Rightarrow X_1 Y_1 Z_1 Conj neg Y_2$

Feltétel: $X_1 = X_2$; $Z_1 = Z_2$; $Y_1 \neq Y_2$

⁴ Ezzel foglalkozik RADICS KATALIN dolgozata „A 'gyenge' pronominalizációról”; világosan megadva a pronominalizációs fokozatokat, melyek között az egyik az, amikor az Adj helyettesíti a közös NP csomópont alatti N-t.

(b) Conj \rightarrow és

ahol X és Z bármilyen (egy vagy több esetleg \emptyset) összetevő lehet, Y pedig mindig csak egyetlen nagyobb összetevő és sohasem \emptyset .

Itt is szükség van persze egy olyan kikötésre, hogy Z első tagjának igének kell lennie.

4.2. A fenti jellegű szabály másik alapmondatunk fordított változatát is emfátikus szerkezetűvé változtatja megfelelő feltétel esetén:

(23) *Pál* ment moziba és nem *Péter*

(24) (a struktúrát l. (21) alatt)

Feltétel: $V_1 = V_2$; $\text{Adv}_{\text{loc}_1} = \text{Adv}_{\text{loc}_2}$; $N_1 \neq N_2$

5. A „határozatlan” emfázis

5.1.1. Az eddigi (eléggyé vázlatos) áttekintés során csak olyan példamondatokat vizsgáltunk, amelyek egy határozott jelentésű ellentétes tartalmú mondatl álltak szemben. Ezekben az esetekben a beszélőnek konkrét tudomása volt és közölte is azt, hogy (a példamondatokat alapul véve) Péter hova ment és hogy hova nem ment. Mi történik viszont akkor, ha a mondat nem tartalmaz utalást arra nézve, hogy Péter hova ment, csak arra, hogy hova nem ment, vagyis ha arról van szó, hogy „Péter nem ment moziba, de nem tudni, hogy hova ment”. Feltételezésünk szerint ilyenkor (25) típusába tartozó mondatokat kell felvennünk.

(25) Péter nem *moziba* ment

Vagy ha például csak azt közli a mondat, hogy nem Péter ment moziba, de azt már nem, hogy ki ment oda, (26)-ot (vö. (27)-tel):

(26) Nem *Péter* ment moziba

(27) Péter nem ment moziba

Ezek mögött a következő mondatok állnak:

(28) Péter nem *moziba* ment, hanem valahova máshova

(29) Nem *Péter* ment moziba, hanem valaki más⁵

Ezeket azonban nem lehet az alábbi módon „felbontani”:

(vö. (1—1a); (2—2a))

(25) Péter nem *moziba* ment

(25a) Péter ment valahova

(26) Nem *Péter* ment moziba

(26a) Valaki moziba ment

miután a *valahova*, ill. a *valaki* nem zárja ki a *moziba*-t, ill. a *Péter*-t. De (25—26)-tal (25b—26b)-t sem hozhatjuk párhuzamba, miután ezek önálló mondatokként elképzelhetetlenek (1a—2a)-val szemben

⁵ Nem tudtuk eldönteni, hogy a *vala... más* elemek második tagján van-e emfázis. Mi úgy gondoljuk, hogy van, de, akár van, akár nincs, ez nem befolyásolja elképzeléseinket.

(25b) Péter valahova máshova ment

(26b) Valaki más ment moziba

Keressük a *vala... más* elemek további tulajdonságait. Jelentésük nyilvánvalóan különböznek a *ProIndef*-ek jelentésétől, elsősorban abban, hogy míg az utóbbiak jelentése „egy adott X halmaz elemeiből bármelyik,” az előbbieké „egy adott S halmaz elemeiből bármelyik, kivéve *a*-t, (és *b*-t, *c*-t stb.).” De abban is eltérnek, hogy ezeket nem lehet alávetni az „Egyes névmások generálásáról” (35) transzformációjának, amely a *Pro*-elemeket tagadó névmásokká alakítja (vö. *Péter nem valakivel ment el ~ Péter *Jancsival* ment el és nem valaki mással).

5.1.2. A fentiekből az következik, hogy addig is, amíg a fenti névmásokat és határozó-helyettesítő elemeket teljesebben leírjuk, ezeket az „Egyes névmások”-ban vizsgált *Pro*-elemektől különböző jelöléssel kell ellátni. A *vala... más* elemek részére — jobb híján — a *ProDiff_{indef}* rövidítéseket javasoljuk.

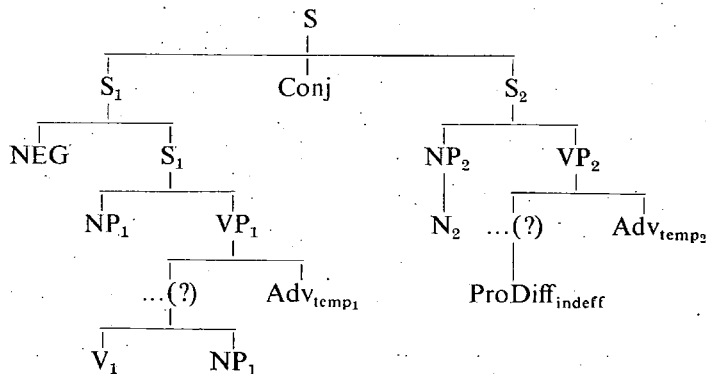
5.2. Ha a (4–5) típusú mondatok leírásakor követett elvekhez hűségesek akarunk maradni, az újabb eseteknél is abból a feltételezésből kell kiindulnunk, hogy a mélystruktúrában nincs emfázis és hogy a mélystruktúrában az emfatikus mondat egy összetett mondat részeként, de ezen belül ugyanolyan struktúrával jelenik meg, mint neutrális párja. Ez azt jelenti, hogy (nevezzük így) határozatlan emfatikus mondatok (25–26) esetében mindig az határozza meg, hogy melyik összetevő lesz emfatikus, hogy a második tagmondatban minnek a helyén szerepel *ProDiff_{indef}*. Így a következő módon neutrális tagadó mondatban az emfatikus összetevő mindig az lesz, amellyel szemben az *a—b—c—d*)-vel jelölt „félmondatokban” a *ProDiff_{indef}*-ek állnak.

(30) Jancsi tegnap nem olvasta a Háború és békét,

- a) hanem valami mást csinált
- b) hanem valaki más
- c) hanem valami mást
- d) hanem valamikor máskor

Ebből következik, hogy az alábbi ágrajzban (30) struktúrája ugyanaz marad, míg (30) a), b), c), és d) különbözőképpen jelennek meg az összetett mondaton belül:

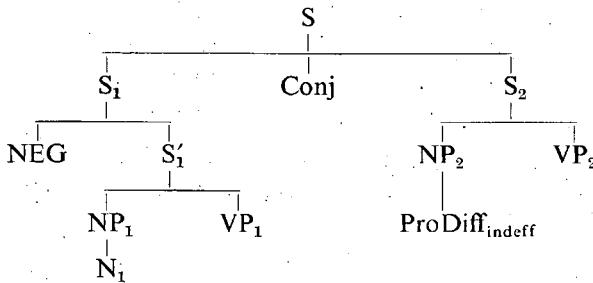
(31a)⁶

⁶ Bár ebben a struktúrában *S₂*-ben a *ProDiff_{indef}* *V+NP* helyett áll, megfelelően annak, amit a névmásokról szóló dolgozatunkban írtunk, mégis talán jobb lett volna következetesnek maradnunk és *S₁*-ben sem szétbontanunk a *VP*-t *V+NP+Adv*-ra az első szinten.

Feltétel: $N_1 = N_2$; $Adv_{temp1} = Adv_{temp2}$

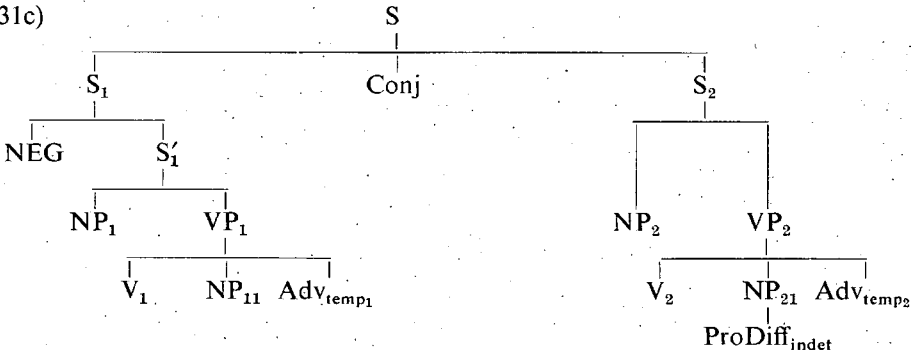
(31b)

Feltétel: $VP_1 = VP_2$

A későbbiek során generált mondat pedig: „Tegnap nem *Jancsi* olvasta a *Háború és békét*, hanem valaki más.”

(31c)

Feltétel: $NP_1 = NP_2$; $V_1 = V_2$; $Adv_{temp1} = Adv_{temp2}$

(= „Tegnap *Jancsi* nem a *Háború és békét* olvasta, hanem valami mást.”)

5.3. A fenti esetekben (12) tökéletesen elegendő, hogy az idézőjelekben levő mondatokat létrehozzuk. Új szabályt csak akkor kell bevezetnünk, ha (32) mondatait kívánjuk leírni:

(32) (a) ...

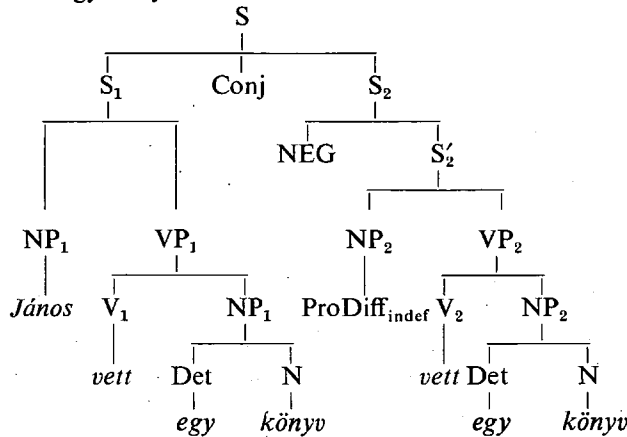
(b) Nem *Jancsi* olvasta a *Háború és békét*

(c) *Jancsi* tegnap nem a *Háború és békét* olvasta.

(d) *Jancsi* nem *tegnap* olvasta a *Háború és békét*.

Ekkor ugyanis törölnünk kell a második tagmondat még megmaradt részét is. Úgy gondoljuk, hogy nem is annyira a törlési szabály létrehozása a nehéz, hanem inkább annak a bizonyítása, hogy ez a szabály nem mond ellent a generatív nyelvelmélet eddig elfogadott elveinek. Ahhoz, hogy összehasonlítási alapunk legyen J. H. T. Lu struktúrájával (l. 2.2.) adjuk meg LU mondatát és az annak megfelelő struktúrát a magyar nyelvben. Ez természetesen kissé különbözni fog a fenti frázis-jelölőktől, mivel itt az első mondat állító lesz:

- (33) *János vett egy könyvet*
 (34)

Látjuk, hogy itt a feltétel: $VP_1 = VP_2$. Ebben az esetben (22) következő mondatot kapjuk:

- (35) *János vett egy könyvet és nem valaki más*
 ha van egy olyan alakú szabályunk, hogy

(i) $ProDiff_{indef}[(NP)_S] \rightarrow \begin{cases} \text{valami} \\ \text{valaki} \end{cases} \text{ más.}$

Törlési szabályaink idáig megegyeznek CHOMSKY elveivel, melyekre KIEFER hivatkozott (l. 2.3.1.). CHOMSKY ugyanis a „törölhetőségre” ezt a szabályt adja:

”The general principle for erasure operations [...] is this: a term X of the proper analysis can be used to erase a term Y of the proper analysis just in case the inherent part of the formative X is not distinct from the inherent part of the formative Y.” (CHOMSKY (1965) 182. o.)

Nyilvánvaló, hogy az eddigi struktúrákban az egyenlőségjellel összekötött tagokat CHOMSKY (1965) szerint megengedett volt törölni. A tulajdonképpeni probléma az, hogy lehet-e törölni a $ProDiff_{indef}$ -eket, illetve a második tagmondatot az összetett mondatokból. Feladatunk így leszűkül, két út áll előttünk: ha a fentiek valóságos nyelvi szerkezetek és nem felelnek meg CHOMSKY (1965) szabályainak, akkor ki kellene jelentenünk, hogy ezek a törlési szabályok rosszak. Ez viszont igen sok rosszul formált struktúrát eredményezne. A másik lehetőség az, hogy (fenntartva, hogy ezek valóságos nyelvi szerkezetek) megfelelnek az említett törlési szabályoknak. Az egész kérdés azon áll vagy bukik, hogy a „nem vala-... más”-ok különböznek-e (”distinct from”) vagy nem a velük szemben álló emfatikus összetevőktől. Mi azt állítjuk, hogy nem és erre nemcsak a látszat készlet, hanem logikai bizonyítékok is. Az viszont még mindig kétséges marad, hogy lehet-e a *nem + valaki más* egy egység. Annyi mindenesetre bizonyos, hogy LU törlési szabályai rosszak. Mindent nem lehet az első lépésben törölni (vö. LU: “T1: Delete the whole S_2 ”). Az azonban helytálló, hogy a törlés és a hangsúly hozzáadása (a magyarban még a szórendi változás is) egyszerre történik, vö.:

*Péter moziba ment

*Péter ment moziba és Pál nem ment moziba

*Péter moziba ment és nem Pál

De akármelyiket választjuk is a két út közül, azt le kell szögeznünk, hogy a magyar nyelvben a fent leírt törlési sorrend érvényes.

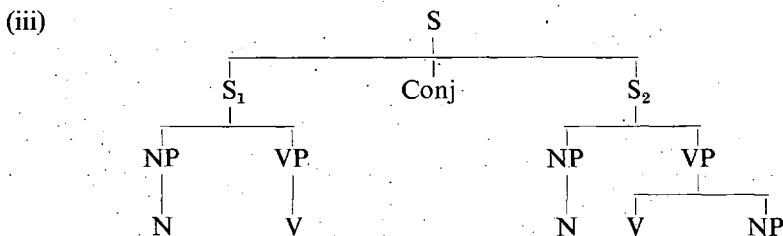
5.4. Elképzeléseink szerint a kettős struktúrák generálásához semmilyen külön megkötésre (mármint abban a tekintetben, hogy a struktúrák szimmetrikusak legyenek) nincs szükség. Hasonló a helyzet ahhoz, amit az alárendelt (azaz: beágyazott) mondatok esetében tapasztalhatunk. Itt, ha (i)-hez hasonló struktúra jön létre

(i) $[[A \text{ fiú} [a \text{ lány olvasott}]_S]_{NP} [megérkezett]_{VP}]_S$
amelyből semmiképpen sem kapjuk meg (ii)-t

(ii) A fiú, aki olvasott, megérkezett.

A struktúra menet közben „eldobódik”, nem lesz belőle felszíni szerkezet, így mondat sem.

Így az emfázis kettős mélystruktúráinál is, ha a struktúra például (iii):

akkor semmiképpen sem válhatik emfatikussá, hanem, ha egyébként jól-formált, lehet belőle például (iv):

(iv) Jancsi eszik és/de Péter fát vág

tagadással (v):

(v) ^(?)Jancsi tanul és Péter nem tanul matematikát

Ha teljesülnek a feltételek, akkor működésbe lép az emfázis (most már a szó szintaktikai—szemantikai—fonológiai értelmében) generálása — de még akkor is csak fakultatív útként (vö. „Péter sétál, Jancsi nem”).

Röviden: a szimmetrikus struktúra szükséges, de nem elégséges feltétele az emfatikus mondatok generálásának (a szimmetriáról l. később is, különösen 6.2.-t és a 8. jegyzetet).

6. Az emfázis-generátorok

6.1. A most következő részben azt vizsgáljuk, hogy a leírt módszer képes-e megoldani a KIEFER (1967)-ben felvetett problémákat, amelyeknél minden struktúrában az *Emph* morféma szerepel. (l. pl. 2.1.)

6.2. Az első probléma, amelyet fölvetünk a névelő nélküli (ill. \emptyset névelős) főnevek megjelenése kötelező emfázissal:

”It would seem that the real problem lies in the generation of emphatic sentences where the ephasis is always obligatory due to the presence of a noun with no article [...]. Thus it would appear that sentences like

Fiú játszik a kertben

Lány megy az utcán

cannot be derived from

Egy fiú játszik a kertben

To sum up, it would seem that [...] if the noun (or noun phrase) with no article immediately precedes the verb, then the noun (or noun phrase) must bear emphasis.” (KIEFER (1967) 77–78. o.)

Itt már magával a gondolatmenettel sem érthetünk egyet, mivel úgy tűnik, hogy a névelő nélküli névszók, ill. NP-k generálják az *Emph* morfémat és nem fordítva, ahogy ez a Q, NEG és I esetében történik. Elképzelésünk szerint egy párhuzamos tagadó mondatot kell felvenni az állító emfatikus mondat mellett. De mielőtt ezt megtennénk, próbáljuk tagadni a KIEFER által említett és elemzett mondatot:

(36) Egy fiú játszik a kertben

(37) *Egy fiú nem játszik a kertben

Ez lenne az egyedüli megoldás neutrális tagadás⁷ esetére, ha meg szeretnénk őrizni az egy határozatlan névelőt. De láthatjuk, hogy a mondat nem helyes. Tagadáskor az állító mondat határozatlan névelős tagja mindig elveszti a határozatlan névelőt (és bizonyos fokig neutrális jellegét is). Ugyanis (36) tagadása:

(38) (a) Fiú nem játszik a kertben

(b) A kertben nem játszik fiú

Ezek a mondatok nem emfatikusak, bár intonációjuk szerint teljesen neutrálisnak sem mondhatók. „Dallamuk” megfelel egyébként a végzős egyetemi hallgatók által gyakran mondott „Vidékre nem megyek” mondat dallamának, ez viszont csak hangsúlyos (és nem emfatikus) változata annak a mondatnak, hogy „Nem megyek vidékre”.

Ha pedig a névelő (a határozatlan névelő) mindig törlődik a tagadó mondatban, akkor ez igaz az általunk fölvetett kettős struktúrájú mondatokra is. A tagadó mellékmondatban létrejött névelő-törlés pedig az emfázis-transzformáció folyamán azonosá alakítja a párhuzamos formatívát a másik tagmondatban például egyfajta „szimmetria-szabály” segítségével — vagyis törli a határozatlan névelőt.⁸

6.3. A második probléma is ilyen jellegű:

„In Hungarian if the verb '*van*' (to be) is used existentially it must be emphatic. In this case, some word order changes are obligatory. Consider, for example,

Péter *van* az osztályban

versus

Péter az osztályban *van*.”

(KIEFER (1968) 47. o.)

Szerintünk a fenti szembeállítás elhamarkodott és hibás, miután abból a mondatból, hogy

(39) Péter az osztályban van

⁷ A neutrális tagadás fenntartással kezelendő 1. 3. jegyzet.

⁸ Jóllehet tudjuk, hogy a szimmetria homályos fogalom itt, alkalmazása helyénvalónak látszik. Az idézett állító emfatikus mondat ui. tagadása tagadó-mondat-párjának. De tagadni, informálisan kifejezve, csak azt lehet, ami mondva van; a névelő pedig nincs mondva. Mindez, tudjuk, csak akkor szükséges, ha ezekhez a mondatokhoz is kettős struktúrát veszünk fel, ezek a kompetencia szintjén meg is kívánják a kettős struktúrát, általában viszont inkább csak párbeszédben fordulnak elő — jöllehet a párbeszéd valószínűleg „additív”, „kumulatív” jellegű.

semmilyen módszerrel sem kaphatjuk meg a

(40) Péter *van* az osztályban

emfatikus mondatot. A két mondat ugyanis nem rokon struktúrájú, (39) nem neutrális párja (40)-nek. (39) emfatikus párjai (41) és (42)

(41) Péter *van* az osztályban (és nem valaki más)

(42) Péter az *osztályban* van (és nem valahol máshol)

(40) neutrális párja pedig csak egy olyan mondat lehet, amelyben a *van* neutrálisan is egzisztenciális jelentésű:

(43) Van egy Péter az osztályban

amely „értelmesebben” úgy hangzik, hogy „Van egy Péter nevű fiú az osztályban”. De, hogy ne kelljen megmagyarázandó jelentésű mondatokkal dolgoznunk, ne Péter legyen az alany, hanem *fiú*. Így:

(44) Van egy fiú az osztályban

(Az „Egy fiú van az osztályban” mondatot nem vizsgáljuk, miután ezt csak egy olyan szituációban tudjuk elképzelni, hogy — mondjuk — egy lányosztályban egy fiú, akit az egyik bejövő lány észrevesz és felkiált; a *fiú* pedig érzelmi hangsúlyt kap, vagyis más néven emfázist. Ez az az eset egyébként, amikor szerintünk valódi emfázisról beszélhetünk, az általunk vizsgált esetekben voltaképpen csak kontraszt-ról, ill. kontrasztív hangsúlyról van szó. Ettől eltekintve a fogalmak kavargását kerülendő, a továbbiakban is emfázisnak nevezzük a tárgyalt jelenséget.)

(44) tagadása nem lehet (45):

(45) *Nincs egy fiú az osztályban

hanem csak (46)

(46) Nincs fiú az osztályban

(46) kontrasztív párja pedig a semmiképpen sem neutrális

(47) *Van* fiú az osztályban

amelyet, ha összevetünk (48)-cal:

(48) Fiú *van* az osztályban

nem találunk különbözőnek, eltekintve a szórendtől. Erre a kétféle változatra véleményünk szerint az a magyarázat, hogy a nyelvi analógia a „különleges” létigét megpróbálja a többi „normális” ige mondatbeli helyére beszorítani, vö.:

(i) A villamos *csejget* (és nem dudál)

(ii) **Csejget* a villamos ...

(iii) Jancsi *eszi* az ételt (és nem falja)

(iv) **Eszi* Jancsi az ételt ...

(v) Anna *mosolyog* rám (és nem vigyorog)

(vi) **Mosolyog* Anna rám ...

Ezekből az következik, hogy (47) az elsődleges (48)-cal szemben (amit talán még az is bizonyít, hogy a két mondat közül — bár igen szűkkörű vizsgálat során — (47)-et kivétel nélkül megértették, míg (48)-at csak magyarázattal). Egyébként szórendi variációkat sokat találunk emfátikus mondatoknál, pl. „*Tegnap* vette Péter a könyvet”; „Péter *tegnap* vette a könyvet”; „Péter a könyvet *tegnap* vette”. Ez persze egy különleges kérdése a tárgyalt problémának, mivel a létigét nem lehet tagadni mással, csak a létige ellentétével, hiszen a „Nincs fiú az osztályban” mondatot nem lehet úgy folytatni, hogy „valami mást csinál”, sőt még a „hanem” sem állhat meg mellette, ami nyilván azért van, mert a *van*-nal szemben csak a *nincs* állhat és fordítva.

Annai mindenesetre bizonyos, hogy (40)-et nem (39)-re, hanem (43)-ra kell visszavezetni és a 6.2.-ben említett „szimmetria-szabály” segítségével a névelő törődik.

6.4. A következő érdekes kérdés a *csak* szót követő szóra eső kötelező emfázis:

”There are some morphemes in Hungarian which have the same effect on the sentence as the absence of the article [...]”

These are: (a) for affirmative sentences: *is, csak*

(b) for negative sentences: *sem, sincs* [...]

The rules for *csak* are as follows:

(a) The constituent immediately following *csak* must obligatorily be emphasized.” (id. mű 80—82. o.)

Nem hisszük, hogy a *csak*-os mondatok ugyanolyan jellegű emfátikus mondatok, mint a többi. Alapvető szerkezeti különbség van az „egyszerű” és a *csak*-kal ellátott emfátikus mondatok között, a következő példák alapján:

(i) Csak Péter beszélhet ilyen hangon

(ii) *Péter beszélhet ilyen hangon

(iii) Az egész Gittetegyletből csak *Nemecsek* nevét írták csupa kisbetűvel

(iv) *Az egész Gittetegyletből *Nemecsek* nevét írták csupa kisbetűvel

Ezek arra a szerkezeti különbségre vezethetők vissza, hogy míg az „egyszerű” emfázisnál a már említett „és nem vala... más” szerepel, pl.:

(49) *Nemecsek* nevét írták kisbetűvel és nem valaki másét

addig, ha a *csak* szerepel a mondatban:

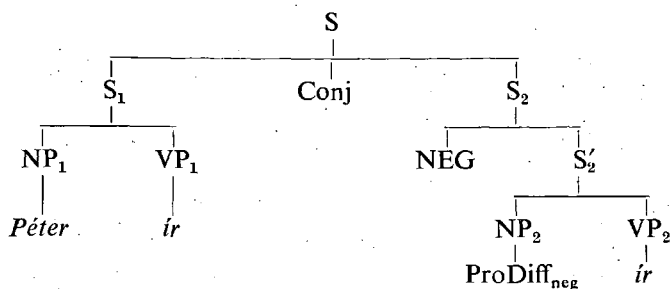
(50) Csak *Nemecsek* nevét írták kisbetűvel és senki másét

Ez azt jelenti, hogy (49)-ben *ProDiff*_{indef} szerepel, (50)-be viszont *ProDiff*_{neg}. Egy-szerűbb mondatokat vizsgálva:

(51) Péter ír

(52) Csak Péter ír

(52) (a)

(Azt mindenképpen meg kívánjuk említeni a *ProDiff*-ekről — bár már mondtuk, hogy bővebben nem elemezzük ezeket —, hogy a *Pro*-któl való alapvető különbözőségük miatt a *NEG* semmilyen hatással nem lehet rájuk, így semmiképpen sem lehet egy közös *ProDiff*-et fölvenni, mint ahogy azt a *Pro*-kkal lehetett tenni.)

A fenti esetben egy, a *ProDiff*_{neg}-re érzékeny szabály vinné be a *csak*-ot *S*₁ megfelelő összetevője elé. Tehát a *csak* semmi esetre sem szerepelne a mondatok mélystruktúrájában, hanem egy későbbi transzformáció eredményeként kerülne be a felszíni struktúrába. Úgy gondoljuk, ilyen módon meg lehetne oldani a *nemcsak*, *is*, *sem* és *sincs* kérdését is, minden esetben mellérendelő mondattal.

6.5. Térjünk át az emfázis kapcsán felmerült egyik legfontosabb kérdésre, a határozószókra.

"... there are at least three groups of adverbs, each of which behaves differently with respect to emphasis [...]

Group A: állhatatosan, barátságosan, bátran, durván, élesen, idegesen, komolyan, okosan, stb.

Group B: bonyolultan, célzatosan, előnyösen, figyelmetlenül, tehetetlenül, erőtlenül, körültekintően, nehezen, stb.

Group C: alaposan, állandóan, feltétlenül, kétségtelenül, minduntalan, okvetlenül, hamarosan, kereken, stb.⁹

Group A contains adverbs which can occur both with and without emphasis; the adverbs of B are always emphasized in certain positions and in connections with certain verbs, and those of C are always unemphasized." (KIEFER (1967) 32—36. o.)

Az A és B csoportok elemzése után megállapítja:

"The difference between A and B is that, though both contain contrasting adverbs, the contrast is obligatory in B while it is optional in A. In other words, members of A need not be emphasized, and if left unemphasized, the contrast is not brought to the fore. In the case of B, however, the emphasis is obligatory, i.e., adverbs belonging to B always have a contrasting effect. [...] The adverbs belonging to C cannot be emphasized because they show no contrast with other adverbs [...]

⁹ A listákat rövidítettük.

[pl.] Kereken megmondtam neki

Keményen rászóltam

versus

*Kereken mondtam meg neki

*Keményen szóltam rá

[...]

Now we will assume that all members of class B have the feature [+ Contrast] and those of class C the feature [– Contrast]. The members of A lack any such feature.” (Id. mű, 39–40. o.)

Szerintünk a helyzet ennél sokkal egyszerűbb. A C csoport tagjait ugyanis azért nem lehet emfatikus helyzetbe tenni vagy kontrasztolni, mert ezeket a határozószókat nem lehet tagadni. Pl.:

*Nem mondtam meg kereken

*Nem szóltam rá keményen¹⁰

Az pedig, hogy ezeket nem lehet tagadni, vagyis tagadó mondatokba helyezni, meghatározza, hogy az emfázisra is „érzéketlenek”. Ezek számára feltétlenül kell egy olyan jegy, amely tagadás esetére „negatívan jellemzi” őket. Ebből aztán könnyű egy olyan szabályt adni, amely nem engedi meg, hogy az említett kettős struktúrájú mondatokban szerepelhessenek. Mi mindenképpen elsődlegesnek a C csoport tagjainak azt a tulajdonságát tartjuk, hogy nem tagadhatók.

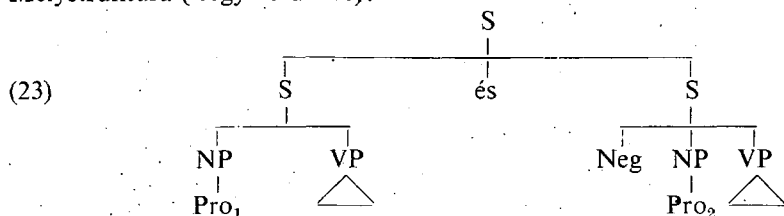
Más a helyzet a B csoporttal. Nem tartjuk helytelennek a „Contrast set” megjelölést, de véleményünk szerint jobb lenne, ha ezeket is bizonyos értelemben együtt vizsgálnánk a már említett *van-nincs* párral.

7. KIEFER (1970) emfázis-vizsgálati szempontjairól

7.1. A dolgozat e részének nem az alábbi jellegű kiegészítésként kellett volna tárgyalásra kerülnie. Egyetlen érvünk arra nézve, hogy mégis így történt, az, hogy a dolgozatban kifejtetteket nem vitatja erősebben, mint KIEFER (1967), amellyel egyébként is vitatkozunk. Tárgyalására viszont sort kellett kerítenünk; mert KIEFER (1967)-től és (1968)-tól eltérő állásponton van. Még nagy vonalakban sem szándékozunk kitérni itt KIEFER (1970a)-ra; mindenekelőtt azért, mert KIEFER (1970b) megítélésünk szerint későbbi, tehát a szerző legfrissebb álláspontját tükrözi, de azért sem, mert lényegében (a számunkra érdekes pontokban) megegyezik KIEFER (1968) tartalmával.

Idézzük tehát „Az emfázis kérdéséhez” (1970b) c. tanulmányt:

”(22) *Én* utazom el
Mélystruktúra (leegyszerűsítve):

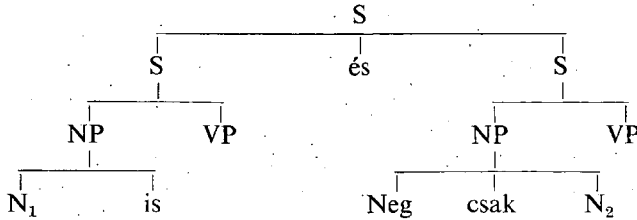
[...]

(30) *Péter* is tanul.

¹⁰ Akár lehet tagadni ezeket az adott szavak esetén, akár nem, ez mindenképpen meghatározó.

Mélystruktúra (leegyszerűsítve):

(31)

[...] Miért nem lehet a (23) ... (31) ... struktúrákat közvetlenül generálni és akkor megállapodásszerűen a fonológiai komponensben az E-t hozzárendelni a megfelelő összetevőkhöz? (Az E illetően hozzárendelése elég egyszerű probléma lenne, hiszen a tagadott összetevő a mellérendelés második tagjában meghatározza az emfázis helyét az első tagban.)” (26—28. o.)

A kérdés nem teljesen érthető: azaz azt állítja-e KIEFER, hogy a bemutatott (23, 31 stb.) mélystruktúrák rosszak, vagy azt, hogy az E bevitelére egy $S \rightarrow (E) S$ szabállyal rossz. Ez azért homályos, mert a *közvetlenül* szó nem mutat egyértelműen valamelyik megoldásra.

7.2.2. De idézzük tovább a cikket:

„a) Először is az E függ a szintaktikai struktúrától. A felsorolt szintaktikai jellegzetességek közül pl. az a követelmény, hogy transzformációsan nem-összetett mondatokban csak egy emfázis-morféma szerepelhet, nem elégíthető ki, ha nem vesszük figyelembe a szintaktikai struktúrát. Ugyanis akkor olyan helytelen mondatokat is kapnánk, mint

**Péter a szobában játszik.*

(36) **Annának babája sok van.*

**Imre tanár.*

b) Mint már említettük, „is” és „csak” bevezetése transzformációs probléma. Közvetlenül csak körülményesen, az egyszerűség követelményének többszörös megsértésével generálhatók az őket tartalmazó struktúrák.

c) Az említett mélystruktúrák csak ritka esetben kerülnek nagyobb változtatás nélkül a fonológiai komponensbe. Sok esetben, mint látni fogjuk, elliptikus kifejezéseket kapunk, amelyeknél már semmiféle konvenció nem vezethet a fonológiai komponens szempontjából elengedhetetlen információhoz.” (28. o.)

a) A (36) példa ellentétével egyet kell értenünk; de az „Először is E függ a szintaktikai struktúrától” állítás pontosan azt mondja, hogy a szintaktikai struktúra meghatározó az E morféma nézve.

b)-ben is a *közvetlenül* okozza a gondot. Mert ha ezen Kiefer azt érti, hogy egy *ad hoc* szabállyal bevezetni, akkor ismét nem vitatkozhatunk, csak az *ad hoc* kifejezést tartjuk inkább negatív, mint pozitív jellegűnek.

c) ismét csak érthetetlen, ugyanis KIEFER arról feledkezik el (amit mi 5.3.-ban próbáltunk kifejteni), hogy törlés nem jöhet létre „rekompensáció” nélkül ebben az esetben (l. saját megjegyzését idézve a 2.3.1. pontban); így a) és c) egymást „verik keresztbe”, c)-re pedig a 3.3.2. és a 3.4.2. pontokban utalunk.

7.2.3. Tovább idézve KIEFERT:

„A fenti érvek egyébként egy másik megoldás ellen is szólnak. Mégpedig elvileg elképzelhető lenne a következő szabályrendszer:

- (37)
- $$S \rightarrow S \text{ és } S$$
- $$S \rightarrow NP \quad VP$$
- $$NP \rightarrow (\text{Det}) (E) (N) (S)$$
- $$VP \rightarrow (E) V (E) (\text{Adv}) (E) (\text{Prep } P) (NP)$$
- ” (29. o.)

Úgy hisszük, világos, hogy éppen elvileg nem elképzelhető a javaslat az E-k minden további magyarázat nélküli osztódása miatt.

7.2.4. Néhány sort itt kihagytunk, majd:

„A fentieket figyelembe véve, a következő megoldást javasoljuk. Az E bevezetése az első szabályban történik:

- (38)
- $$S \rightarrow (E) \dots NP \quad VP$$
- $$S \rightarrow S \text{ és } S$$
- ” (29. o.)

Mivel a kategoriális alkomponensben a szabályok rendezettek, nem lehetünk meggyőződve arról, hogy a fenti sorrend szerencsés — bár, ha megfordítjuk, akkor is ugyanúgy E bevezetésével kell számolnunk, mint KIEFER (1967)-ben.

7.2.5. Sorrendben az utolsó javaslat így hangzik:

„A (23)—(35) struktúrák generálását úgy is elképzelhetjük, hogy az „elliptikus” struktúrát generáljuk közvetlenül, majd E-t hozzárendeljük transzformációval a megfelelő összetevőhöz és utána ismét transzformációval képezzük a szemantikai interpretációhoz szükséges „teljes” mélystruktúrát. Azaz a teljes mélystruktúra generálása így festene:

1. lépés

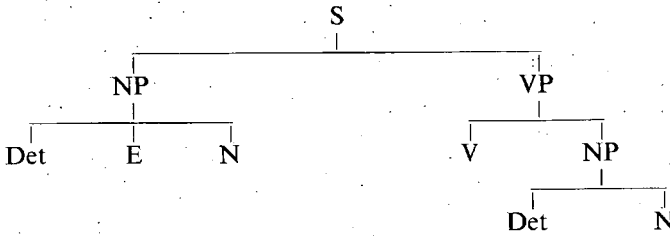
- (39)
-
- ```

graph TD
 S --> E
 S --> NP1[NP]
 S --> VP1[VP]
 NP1 --> Det1[Det]
 NP1 --> N1[N]
 VP1 --> V[V]
 VP1 --> NP2[NP]
 NP2 --> Det2[Det]
 NP2 --> N2[N]

```

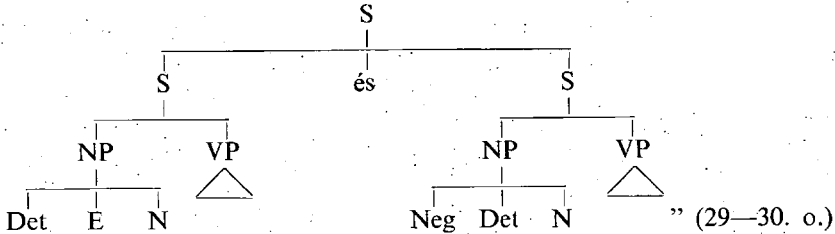
## 2. lépés

(40)


 (A *fiú* szereti a bort.)

## 3. lépés

(41)



” (29—30. o.)

Itt már végképp nem érthető, hogy miért szerepel az első mondatban az *is*, hiszen ez áthúzza a közvetlenül fölötte leírt javaslatot — és egy sokkal rosszabbal helyettesíti, nevezetesen egy olyanal, mely szerint transzformációk valamiféle „szerkezetmásolást” hajtanak végre; ezért kénytelen ezeket a transzformációkat a bázisba áthelyezni. Abba már aligha érdemes belemenni, hogy (a szó mindkét értelmében) informálisan felvett (saját kifejezésünkkel) „szimmetria-struktúrák” N-jei és egyáltalán az egyes elemek hogyan vannak definiálva (l. 5.4.-t). Mert ahhoz, hogy (41) jólformált legyen (emfázis tekintetében) csak a bal oldali S N-je lehet különböző a jobb oldali S N-jétől.

## 7.2.6. Végso emfázis-szabályai pedig így festenek:

„Az emfázisszabályok most már a következőképpen adhatók meg:

$$(T_1): \# E X' \left\{ \begin{array}{c} \text{NP} \\ \text{Adv} \\ \text{V} \\ \text{Adj}_p \\ \text{Postp} \\ \text{Num} \\ \text{Pro} \end{array} \right\} Y' \# \rightarrow \# X' E + \left\{ \begin{array}{c} \text{NP} \\ \text{Adv} \\ \text{V} \\ \text{Adj}_p \\ \text{Postp} \\ \text{Num} \\ \text{Pro} \end{array} \right\} Y' \#$$

$$(T_2): \# E X' \text{ csak } Y Z' \# \rightarrow \# X' \text{ csak } E + Y Z' \#$$

$$(T_3): \# E X \text{ is } Y' Z' \# \rightarrow \# E + X \text{ is } Y' Z' \#$$

$$(T_4): \# E X \text{ is } Y' \text{ csak } Z \# \rightarrow \# E + X \text{ is } Y' \text{ csak } E Z' \#$$

$$(T_5): \# E N_0 \text{ VP} \# \rightarrow \# E + N_0 \text{ VP} \#$$

X, Y, Z mindegyike NP vagy Adv vagy V vagy Adj<sub>p</sub> vagy Postp vagy Num vagy Pro,

X' Y', Z' pedig kategórialáncok;

N<sub>0</sub> köznév;

T<sub>1</sub> fakultatív, T<sub>2</sub>—T<sub>5</sub> pedig kötelező.” (31. o.)

Ha viszont (39, 40, 41) áll, akkor legalábbis egy formai hiba van  $T_1$ — $T_5$ -ben, ti. az, hogy az emfázisnak kétfelé kellene osztódnia: a két mellérendelt mondat két egyenként és egyedül különböző tagjára.

$T_2$ -ben és  $T_3$ -ban a *csak* és az *is* megjelenése a bal oldalon éppen olyan rejtélyes mint az, hogy hogyan lehet egy egész NP emfatikus (hacsak nem egyetlen N-ből áll, de akkor csak az az egyetlen N lesz emfatikus).

7.3. A továbbiakra nem kívánunk részletekben kitérni, csak annyit jegyzünk meg, hogy *\*az értékes Mona Lisa* és a többiek (l. id. mű 33. o.) valószínűleg azért nem jók, mert a jelző nem restriktív (azaz nem kijelölő jelzői) hanem non-restriktív (azaz értelmező jelzői) beágyazott mondat felszíni megjelenése. Így a vele analóg példák is könnyen magyarázhatók.

7.4. Egészében véve úgy gondoljuk, hogy amíg KIEFER (1967)-ben az egyik lehetséges megoldást következetesen végigjárja, (1968)-ban, de különösen (1970b)-ben egyre nagyobb terminológiai és elvi akadályokon keresztül kíván megfelelő magyarázatot találni a jelenségre, melyről maga is megállapítja, hogy „a szemantikai interpretáció alapja” a két mellérendelt ellentétes mondat.

## IRODALOM

- CHOMSKY, NOAM. 1965. *Aspects of the Theory of Syntax*. MIT Press, Cambridge.
- HALL-PARTEE, BARBARA. 1968. „Negation, conjunction and quantifiers.” (sokszorosítva), Los Angeles.
- KENESEI ISTVÁN. 1973. „Egyes névmások generálásáról.” *NyK.* 75, 1.
- KIEFER FERENC. 1967. *On Emphasis and Word Order in Hungarian*, Bloomington.
- KIEFER FERENC. 1968. „On the problem of word order.” (sokszorosítva) Budapest.
- KIEFER FERENC. 1970a. „On the problem of word order.” [In:] Bierwisch, M. és Heidolph, K. E. (szerk.) *Progress in Linguistics*. Mouton, Hága.
- KIEFER FERENC. 1970b. „Az emfázis kérdéséhez.” [In:] Kiefer Ferenc: *Mondattani-szemantikai tanulmányok*. OMKDK, Budapest.
- LAKOFF, ROBIN. 1971. „If's and but's about conjunction.” [In:] Fillmore, Ch. F. és Langendoen, T. D. (szerk.) *Studies in Linguistic Semantics*. Holt, New York.
- MÁRTONFI FERENC. 1973. „A fonológia kreatív komponense; a fonológiai automata a generatív grammatikában.” [In:] *ANyT. X.*, Akadémiai Kiadó, Budapest. (megjelenés alatt)
- SZÉPE GYÖRGY. 1966. „A szótár a generatív nyelveírásban.” [In:] *ANyT. IV.*, Akadémiai Kiadó, Budapest.
- TOMPA JÓZSEF (szerk.). 1962. *A mai magyar nyelv rendszere*. Akadémiai Kiadó, Budapest.

## ON EMPHASIS IN HUNGARIAN

by

ISTVÁN KENESEI

The above paper is an attempt at deriving contrastive emphasis syntactically from parallel or symmetrical underlying structures. In controversy with Ferenc Kiefer his 'emphasis-generators' (*is*, *csak*, etc.) prove to be results in the course of generating emphatic structures rather than the sources of the surface phenomenon emphasis. The procedure outlined also serves to account for nouns being emphatic when they have no article. It seems fairly well established to suppose that underlying emphatic sentences there is always a twin deep sentence with one negatively marked as to the other. Our concept of the deep structure relies on the grammar of Noam Chomsky's *Aspects of the Theory of Syntax*.